
VERSENYKÉPESSÉG

**A VÁROSHÁLÓZAT AZ ÁTMENETBEN,
A KILENCVENES ÉVEK VÁLTOZÁSI IRÁNYAI**

(The Hungarian Urban System in the Transition,
Changing Direction in the 90s)

RECHNITZER JÁNOS

Kulcsszavak:

városhálózat nagyváros kisváros városi funkciók

Az átmenet területi folyamatainak vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg a városhálózat szerkezeti elemzéséről. A városok a megújítás hordozói, azok funkcióinak változása, illetve az alkalmazkodási képességük alapvetően befolyásolja a térszerkezet alakulását. A modernizációs elemek, a piacgazdaság intézményei a városokban telepednek meg, hiszen követniük kell a hierarchikus terjedés szabályait, s a különböző adottságokkal rendelkező centrumok hálózatán, annak egybekapcsolódása révén hatolnak aztán a tér további pontjaiba, szövik át a területrendszert.

Elemzésünkben arra vállalkoztunk, hogy egy korábban végzett (1989–1990-es bázison), az akkori városhálózatra vonatkozó vizsgálatunkat a kilencvenes évek utolsó harmadában megismételjük (1997–1998). A két vizsgált időpont között természetesen jelentősen nőtt a városok száma. A változók egy részét már nem lehetett számba venni, illetve újabb jelenségek bukkantak fel, amelyek nélkül viszont nem volt érdemes a hálózatot vizsgálni. A két elemzés tehát több ponton kapcsolódik egymáshoz, de éppen a megfigyelési egységek és azok jellemzőinek különbözőségei miatt el is tér az első a másodiktól.

Arra a kérdésre viszont, hogy mi jellemezte a városhálózatot az átmenet kezdetekor és a kilencvenes évek végén, azaz történt-e elmozdulás a szerkezetben, és ezt milyen tényezők mozgatták, megítélésünk szerint választ tudunk adni. Az összehasonlítás tehát elvezet a hálózat jellemzőinek, az összetartozását meghatározó elemeknek és azok tagozódásának, a közös rendszerelemek alapján szerveződő csoportok meghatározásához, s ezzel talán a városhálózat jövőbeli trendjeinek felvillantásához.

Városhálózat jellemzői a kilencvenes évek elején

Elemzésünkben elsőként egy helyzet-, mondhatni indulóképet vázolunk fel, alapvetően a nyolcvanas évek végén (az 1988–1990-es évek adatai alapján) regisztrálható állapotokat (Rechnitzer 1993, 113–124). Az *indulás éve*i ezek, ekkor jelennek meg a piacgazdaság intézményei, hol tömegesen, hol egyedileg, ekkor kezdődik el

az adaptálásuk. Ebből következik, hogy egy *innováció-hordozó elemkombinációt gyűjtöttünk*, gyűjthetünk össze. Azt a kombinációt, amely vélhetően jelzi, kifejezi a centrum települések reagálását a kibontakozó piacgazdaságra. Módszertani bázisunk a *faktor- és klaszteranalízis* volt, amelynek hibái ismertek, azonban képes mégis kezelni a nagy tömegű változókat és megfigyelési egységeket.

A városhálózatnak a rendszerváltozás évében *165 egysége* volt, ami megfelelő tömeg a törvényszerűségek kimutatására. A változókból a következő, döntően a megújítást képviselő csoportokat alakítottuk ki:

- A *gazdasági-szervezeti aktivitás* alatt a vállalkozás-aktivitás mértékét és jellegét (hazai és/vagy külföldi érdekeltségű társas vállalkozások elterjedése), az előprivatizációba bevont egységek nagyságát, illetve a lakosság jövedelmi-megtakarítási és fogyasztási szintjére vonatkozó információkat tüntettük fel.
- A *termék és tevékenység innováció* alatt szerepeltettük a telefon, a telefax és a CB ellátottságot, az egyes városok számítógép-kapacitásának nagyságát, de ide soroljuk a gépkocsik és a lakosság külföldi utazási hajlandóságát kifejező világútlevelek számát is.
- A *szellemi erőforrások* között jelenítettük meg a lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlását¹, a középfokú intézményekben tanulók számát, és a különböző oktatási szinteken nyugati nyelveket tanulók arányát.
- A *társadalmi-politikai innovációk* jelenlétének kimutatásához figyelembe vettük a különböző jellegű napi- és hetilapok előfizetőinek a számát, az utolsó országgyűlési képviselő-választáson résztvevők arányát, valamint a helyi városi alapítványok számát.
- A *centrum funkcióknál* és a népességi aktivitásnál tüntettük fel azokat a tényezőket, amelyek a városok ellátottságát és egyben vonzó hatását voltak hivatva megjeleníteni. Így a népesség számának változását, a tényleges szaporodás/fogyás mértékét, az épített lakások számának változását (mindkettőt 1980–1990 között), valamint egy összevont mutatóval az intézményi ellátottságot² soroltuk ebbe a változó blokkba.

A faktoranalízissel végzett elemzéssel megállapítható, hogy a városok *innovációs környezetét*, s egyben az újdonságok fogadásának jellegét egyrészt a *centrumok intézményi ellátottsága, felszereltsége*, másrészt pedig a *lakosság iskolai végzettsége*, és az ahhoz rendkívül szorosan kapcsolódó, vele egy faktorba *tömörülő új típusú vállalkozások jelenléte* határozza meg.

A *centrum funkciók* és a népességi aktivitás közül mindegyik számottevően befolyásolta a városok újdonság fogadását. A központok vonzásának erősségére utaló *lakásállomány változás*, valamint az ehhez is szorosan kapcsolódó tényleges *szaporodás/fogyás* a determináló tényezők az újdonságok megtelepedésének, ám mindezekben is túltesz az *intézményi ellátottság*, azaz a *városi szerepkörök minél szélesebb megléte*.

A kiválasztott *gazdasági-szervezeti tényezők* szintén alkalmasak a városok innovációs környezetének jellemzésére. A centrum funkciókhoz is kötődő gazdasági

változók – mint pl. a kereskedelmi forgalom – egyértelműen az ellátottsághoz, a városi szerepköröket megtestesítő faktorhoz kapcsolódnak. Míg a gazdasági innovációt szemléltető tényezők – mint a *vállalkozás-aktivitás más-más megközelítésű elemei* – már egygyé tartoznak, szorosan egymáshoz kapcsolódnak, elkülönült faktort hozva létre.

A *termék és tevékenység innovációt* szimbolizáló elemek közül csak a *telefon-telefax előfizetők száma és a személygépkocsi állomány nagysága* hozható egyértelmű összefüggésbe az innovációs hajlandósággal. Ebben a változócsomagban szerepeltettük az egyes városok távolságát a fővárostól. Egyértelműen kitűnt, hogy a *földrajzi távolság negatív módon hat a városok innovációs fogadóképességére*, vagyis a centrumok minél távolabb vannak Budapesttől, annál kevésbé települtek ott meg újdonság hordozó és közvetítő tényezők. A távolsággal kapcsolatos és a területi kutatásokban evidensnek tartott megállapítást csak azért emeltük ki, hogy ismét rávilágítsunk a főváros kiemelt szerepére, meghatározó jellegére a város- és településhálózatban, illetve annak újdonság fogadásában.

A *szellemi erőforrásokban*, azokon belül is a *közép- és a felsőfokú végzettségűek* nagyságában kell keresnünk városaink alapvető és meghatározó innováció-gerjesztő tényezőit. A magasan kvalifikált népesség gazdaságilag aktív, fogékony az újdonságok iránt, döntő szerepe van a vállalkozások terjesztésében, de a városok felszereltségét, intézményekkel való ellátottságát is erőteljesen befolyásolja, meghatározza.

A *társadalmi-politikai aktivitás* már az előzőkből következik. Hiszen a lakosság intellektuális színvonala szorosan kötődik az újdonságokat közvetítő médiák jelenlétéhez, ám a politikai vagy a közösségi aktivitás e tényezőkkel, egyben az innovációs miliő további meghatározóival már nem került vizsgálatunk alapján kapcsolatba. Azt hisszük ez érthető is, mivel a társadalmi aktivitás formái, szervezetei csak az elemzés éveiben formálódtak ki. Hatásaikat, közvetlen befolyásukat még nem lehet kitapintani a városok innovációs miliójében, annak alakításában.

A városhálózat innovációs környezetét tehát az általunk kijelölt elemkombináció szerint a kilencvenes évek elején alapvetően és döntően a városok intézményi felszereltsége, a lakosság iskolázottsága, valamint a vállalkozás-aktivitás mértéke határozza meg. Ennek következtében vélhetően a kilencvenes években a jobban felszerelt, jelentősebb polgári hagyományokkal és aktív, erősödő lokális-regionális piaccal rendelkező városokban várható a gyorsabb és zökkenőmentesebb átmenet a piacgazdaságra. E faktorok serkentésével, sokoldalú aktivizálásával ugyanakkor elérhető a városhálózat egyes – de sajnos nem minden elemének – felzárkózása, viszont hiányuk és hatásaik mérsékelt volta esetében a városok további differenciálódása erőteljes lehet.

Vizsgálatunknak nemcsak az volt a célja, hogy kiemeljük a változótömegből az innovációs környezetet legjobban érzékeltető tényezőket, hanem az összetartozó csoportokat, az *azonos jellemzőket mutató városokat is meg kívántuk határozni. A klaszteranalízissel* többszöri kísérlet után öt osztályba sorolhattuk a megfigyelt centrumokat.

A kapott eredmény megosztott városhálózatot illusztrál, amelyben felismerhetők a makroregionális különbségek éppen úgy, mint a népességszám szerinti megosztottság is. Ezen utóbbi összeállításból az első benyomásunk az, hogy a *tradicionális nagyvárosok és az új vagy történelmi kisvárosok elkülönülnek egymástól*.

A mély és széles szakadékot csak a középvárosok egy kisebb hányada próbálja meg áthidalni a Dél-Alföldön, az Észak- és Nyugat-Dunántúlon, elszórva Észak-Magyarországon, de a korábbi történelmi városok közül sokan leszakadtak, a kisvárosi csoporthoz sodródtak (Észak-Alföld). Észak-Dunántúl városhálózata az elemzések alapján tehát sokszínűbb, az innovációs környezet minőségében eltérő. Vélhetően ezen városhálózatban az újdonság hordozó tényezők alapján hierarchia formálódik ki, amely a térszerkezetre is pozitív hatással lesz. Éles ellentét tapasztalható a főváros agglomerációjában, hiszen a városok egy nyugati és egy keleti övezetre tagozódnak.

A Dél-Dunántúlon a két nagyváros alkot innovációs szigeteket, hasonlóan a Alföldhöz, ahol szintén a tradicionális, regionális funkciókkal rendelkező nagyközpontok látványosan emelkednek ki a városok teréből, de a Dél-Alföldön Kecskemét–Szeged vonulatában felismerhető már egy azonos megújítási jegyeket mutató városhalmaz is (Kiskőrös – Kiskunfélegyháza – Csongrád – Szentes – Hódmezővásárhely – Makó).

Észak-Magyarország városhálózata igencsak megosztott, töredezett. Csak egy aktívnek ítélt centrum bukkan fel, és néhány, az újdonságok fogadását megkezdő, a korábbi gazdasági bázis átalakításával nehezen küszködő adaptációs központ. Kiugrik tehát már első pillantásra is az innovációs környezet által megosztott városhálózat, amelyet a korábbi fejlődés eredményei, ám egyben felhalmozott feszültségei és az elmúlt esztendő megújítási nekirugaszkodásainak együttes hatása formált, alakított ki.

Tekintsük át és értelmezzük az egybetartozó, az *azonos innovációs környezeti* jegyeket mutató csoportokat.

I. A potenciális innovációs központok, a megújítások aktív és sokoldalú környezete

A magas újdonság hordozók számában, a vállalkozás-aktivitás kiugró értékeiben, a szellemi erőforrások jelentős koncentrációjában, végezetül a városok közel azonos, de az egész hálózathoz mérten is kiemelkedő színvonalú ellátottságában találjuk meg a csoportképzés ismérveit. Feltételezhető, hogy fokozatosan kapcsolatba kerülnek az innováció-hordozó tényezők egymással, így megindulhatnak az egymásra hatások, néhány tényezőcsoportban érvényesülhetnek a szinerg effektusok. Adottságaik, mint kiemelkedő endogén jellemzőik lehetőséget kínálnak – ezért ragasztottuk e csoporthoz a potenciális jelzót – újabb és újabb innovációs elemek megjelenéséhez, illetve azok városon belüli és térségi terjedéséhez. A csoportot 14 város alkotja, ebből hét (Győr, Székesfehérvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza) a tradicionális nagyváros, valamint a Dunántúlról még öt megyeszékhely; Szombathely, Zalaegerszeg, Kaposvár, Veszprém, Tatabánya, az Alföldről ugyancsak megyeközpontként Békéscsaba és végül Észak-Magyarországról

csupán Salgótarján. Vélhetően a korábbi – talán egyoldalú és sokat bírált – megyeközpont fejlesztés eredményeként kialakult az országban egy aktív, az innovációk fogadására képes és alkalmas (nagy)városi hálózat, amely fontos szerepet kaphat az egész ország gazdasági, politikai és társadalmi átalakulásában.

II. A speciális innovációs központok, kommunikáció és vállalkozás orientált megújítási környezet

Az előző csoporttól elkülönült 8 várost a *kommunikációs tényezők* (személygépkocsi, telefon-telefax-ellátottság) és a *vállalkozás-aktivitási mutatók közül a vegyes-vállalati megtelepedést kifejező paraméterek kötik össze*, amelyhez társulnak még a lakosság iskolázottságára vonatkozó tényezők mint klaszterképzők. Mindezek mellett kiugróak az alapellátottságot reprezentáló endogén változók értékei, de több innováció-hordozó tényező jelenléte is kimutatható, ám ezek összekapcsolódása még nem indulhatott meg. A Dunántúlon található mind a *nyolc központ*, ebből három a *főváros nyugati agglomerációjának* centruma – Szentendre, Érd, Budaörs –, ahol a külföldi és a hazai vállalkozások megtelepedése rendkívül intenzív, de ezeket a központokat preferálják a Budapestről kitelepülő magasabb jövedelmű és iskolázottságú rétegek is. A *Balaton mellett* Balatonalmádi, Balatonfüred és Siófok számottevő újdonság hordozó tényezőt koncentrálnak, de a városok idegenforgalomra épülő, éppen ezért megújításra érzékeny gazdasági bázisa – amelyhez párosul magasabb felszereltsége – sajátos, elkülönült innovációs miliőt eredményez. Ugyanezt mondhatjuk el *Sopronról és Kőszegről* is, talán annyival többet, hogy az országhatár megnyitása, az Ausztriához való közelség számos újdonság megtelepedését eredményezte. Mindezek együttesen alapvetően átformálják a városok gazdasági, társadalmi, szerkezeti, de kapcsolati rendszerét is.

III. A készülők és a felzárkózók, az adaptáció orientált környezet

Az e csoportba sorolódott városoknál megtelepedtek már az egyes innováció-hordozó elemek, ám közöttük a kapcsolatok lazák, az érzékelhető egybetartozás még nem mutatható ki, azaz az újdonságok az adaptációs fázisban vannak. Hiszen gazdasági felszereltségük, intézményi ellátottságuk és társadalmi adottságaik kedvező feltételeket biztosíthatnak egy vagy több további innovációs tényező megtelepedésére, valamint a centrumok és térségük aktivizálódásának megindulásához.

A csoport nem homogén, így tagjait korábbi funkciójuk és jelenlegi adottságaik alapján a következő alcsoportokra bonthatjuk:

- leszakadt megyeszékhely: Eger,
- a tipikus, korábban háttérbe szorított megyei *másodlagos központok*: Dunántúl – Mosonmagyaróvár, Pápa, Esztergom, Nagykanizsa; Alföld – Baja, Hódmezővásárhely, Jászberény; Észak-Magyarország – Balassagyarmat,
- a tradicionális, történelmi *kis- és középvárosok*: Dunántúl – Keszthely, Komárom, Tata, Várpalota³; Alföld – Cegléd, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Szentes, Makó, Szarvas; Észak-Magyarország – Vác, Gyöngyös,

- és az aktivizálódó, kedvező adottságokkal rendelkező új, döntően 1984 után alapított *kisvárosok*: Dunántúl – Szentgotthárd, Zalaszentgrót, Csurgó, Fonyód; Alföld – Fehérgyarmat (1978), Mezőhegyes, Gyomaendrőd, Kunszentmiklós; Észak-Magyarország – Szerencs, Tokaj.

A csoporton belüli tagozódás további látványos differenciálódás forrása is, hiszen az elkövetkező években e városok endogén erőforrásai lehetőséget nyújtanak az újabb innovációk fogadására, ezzel funkcióik színesedésére, átalakulására. A megújítás külső tényezőiért ebben a városkörben éles verseny bontakozhat majd ki, ami aztán a megosztását, felbomlását eredményezheti ennek az átmeneti csoportnak.

IV. A leszakadó-átalakulók: szegényes, egyoldalú innovációs környezet

A leszakadó-átalakulók csoportjába azok a városok tartoznak, ahol ugyan magasak az extenzív tényezők értékei, és az innovációs tényezők közül is több előfordul, ám azok együttes mértéke nem meghatározó. A nehézipar központjai tömörültek ebbe a csoportba, a volt "szocialista városok"; Kazincbarcika, Tiszaújváros, Dunaújváros, Oroszlány, Százhalombatta, Paks, amelyekben kedvezőek az ellátottsági tényezők, de a gazdasági bázis válsága vagy egyoldalúsága következtében nem jelentek meg tömegesen az újdonságok. Ide sorolódott három megyeszékhely is: Miskolc, Szolnok, Szekszárd. Vélhető, hogy innováció fogadási aktivitásuk kedvező szerepük vagy felszereltségük ellenére is visszafogottabb, mérsékeltabb. A Budapesttel együtt elvégzett városhálózat elemzésnél a főváros is itt bukkant fel. A főváros egy külön esete, egy sajátos és önálló fejezete az innovációk terjesztésének és megtelepítésének. Betagozódása a leszakadó-átalakuló városok közé ismét jelzi az egyetlen, valóban nagyvárosunk helyzetének, szerkezetének számos ellentmondását⁴.

V. A passzívak, a mozdulatlanok: innováció-hiányos környezet

A passzívak, a mozdulatlanok csoportja rendkívül népes a maga 102 városával. Innováció-hordozó elemekre *csak elvétve bukkanunk, a városok endogén tényezőinek száma és nagysága is jelentéktelen*. A csoportképzés alapját ezeknél a városoknál a hiányos funkciókban, a kis számú innováció-hordozó szervezetben és a szellemi erőforrások mérsékelt voltában kell keresnünk. Döntően a *kisvárosok tömörülnek a csoportba*, hiszen a 20 ezer fő alatti városok 80%-ánál számításaink szerint az *innovációs környezet hiányos*. Az innováció-hiányos kisvárosok egyben a perifériák vegetáló centrumai is, hiszen számos megye- és országhatár menti központ található e csoportban. Jellemzőjük még, hogy várossá válásuk alapvetően 1960 és 1984 között zajlott. Végezetül a nyolcvanas évtized (1984–86–89) „városgyártásának” produktumai szinte hiánytalanul felsorakoznak ebben a klaszterben, jelezve azt, hogy a városi rang mennyire elértéktelenedett, ahhoz már nem kapcsolhatók egyértelműen a megújítás tényezői. A centrumszerepet ezek a kisvárosok csak komoly fenntartások mellett testesítik meg, így nem lehetnek az amúgy is depressziós mikrorégiójuk megújításának gócpontjai.

A csoportban felbukkanó *középvárosok* közül a többséget a 20 és 30 ezer közötti népességszámú centrumok alkotják. A Dunántúlról itt jelent meg Komló, Dombóvár, Mohács; az Alföldről Hajdúszoboszló, Mezőtúr, Kiskunhalas, Békés, Nagykovács, Karcag, Törökszentmiklós; Észak-Magyarországról Hatvan; a főváros agglomerációjához szorosan kapcsolódó Gödöllő és Dunakeszi. A *nagy-középvárosok* (30 és 50 ezer lakos között) közül ötnél – Hajdúböszörmény, Gyula, Orosháza, Ajka és Ózd – hiányos az innovációs környezet. Az *alföldi és a dunántúli ipartelepítés jelentősebb középcentrumaiban* éppen a kialakult gazdasági szerkezet leépülése, az új struktúrák nem, vagy csak nehézkes megjelenése miatt a megújítások terjedése igencsak mérsékelt, pontosabban csak esetlegesen bukkannak fel innovációs elemek. A modernizációs folyamatokat közvetítő tényezők hiánya persze nemcsak az elmúlt évtizedek ipartelepítésére vezethető vissza, hanem a városi funkciók átalakulására, a várossal kapcsolatos igények és elvárások megváltozására is. Talán ezzel magyarázhatjuk, hogy a jelentős múlttal rendelkező nagykun- és hajdúvárosok, de azok egész kisvárosi hálózata is az újdonságok fogadásában leszakadtak, a centrumok látványosan a perifériára szorultak.

Városhálózat jellemzői a kilencvenes évek végén

Az 1997–1998-as évekre vonatkozó vizsgálatban törekedtünk a kilencvenes évek elejére vonatkozó elemzésben alkalmazott mutatócsoportokat felállítani. Azok tartalma nem mindig egyezett meg az évtized elején fellelhető változókkal, mivel egyrészt már nem voltak előállíthatók, másrészt a tartalmukban újabb elemek, innováció hordozó tényezők jelentek meg, s terjedtek el a városokban. S végül jelentek további szolgáltatások, intézmények, amik jól képviselték a városi szerepkörök átalakulását, így ezen elemek bevonására is törekedtünk (1. melléklet). Az előző elemzésben alkalmazott változócsoportokat alakítottuk ki, s egy-egy változónál *dőlt betűvel* jelezzük, hogy melyek ismétlődnek meg az elemzésben, s melyek nem.

Gazdasági-szervezeti aktivitás alatt változatlanul a városok gazdasági potenciálját kívántuk mérni a következőkkel:

- *1000 lakosra jutó működő jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások száma* (db, 1997),
- *1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma* (db, 1997),
- a gazdasági szervezetek számának változása (% , 1992–97 között),
- *egy adófizetőre jutó adózás utáni jövedelem* (Ft, 1996),
- *10 000 lakosra eső bankfiókok száma* (db, 1997),
- nemzetgazdasági beruházások egy lakosra jutó értéke (Ft, 1996),
- munkanélküliek aránya a lakónépességben (% , 1997),
- munkanélküliek számának változása (% , 1993=100%, 1997),
- iparüzési adó nagysága egy lakosra (ezer Ft, 1997),
- kereskedelmi aktivitás (vásárlóerő) (% , 1998).

A *tevékenység (szolgáltatási) innovációkat* a következő mutatókkal mértük:

- *személygépkocsik száma 1000 lakosra* (db, 1997),

- bankjegykiadó automaták száma 10000 lakosra (db, 1997),
- Internet szerverek száma 10000 lakosra (db, 1997),
- *távbeszélő fővonalak száma 1000 lakosra* (db, 1997),
- autó márkakereskedések száma 10000 lakosra (db, 1998),
- utazási irodák száma 1000 lakosra (db, 1998),
- pénzüintézetek száma (bankok nélkül) 1000 lakosra (db, 1998),
- biztosítók száma 1000 lakosra (db, 1998),
- ügyvédek száma 1000 lakosra (db, 1998),
- számítástechnikai üzletek száma 1000 lakosra (db, 1998),
- *kereskedelmi egységek száma 1000 lakosra* (db, 1997).

Látható, hogy ebben a változócsoporthoz jelentősen tudtuk bővíteni a tényezők számát. Tettük ezt azért, hogy minél erőteljesebben fejezzük ki a városi szerepkörök új elemeit. Ezek a funkciók a városi gazdasághoz, illetve a fogyasztáshoz kötődnek, s mivel speciális szolgáltatásokat jelenítenek meg a városok térségi, esetenként regionális szerepköreire szintén utalnak, vagy azt számottevően meghatározzák.

Szellemi erőforrásokhoz a következő változásokat rendeltük:

- *nappali tagozatos középiskolai tanulók 1000 lakosra* (fő, 1997),
- *szakmunkástanulók száma 1000 lakosra* (db, 1997),
- *nappali tagozatos hallgatók száma a felsőoktatási intézményekben* (db, 1997).

Centrum funkciók és népesség aktivitás során a következő mutatókat használtuk:

- *vándorlási különbözet* (ezrelék, 1997),
- *a népességszám változása* (1990=100, 1990–1997 között),
- *természetes szaporulat* (% , 1997),
- *lakásállomány változása* (1990=100, 1990–1997 között),
- *csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya* (% , 1997),
- *1000 lakosra jutó kórházi ágyak száma* (db, 1997),
- *a központ távolsága vasúton a fővárostól* (km, 1997),
- elsőrendű és másodrendű közutak találkozása a centrumban (db, 1997),
- napi vasúti kapcsolatok száma (Budapesttel és nemzetközi vonatok száma) (db, 1998),
- *centrum intézményi állománya*⁵ (pontszám összesítés, 1997).

A faktorelemzés alapján a 33 változó kilenc faktorba tömörült, ami a változók 71,7%-át magyarázza meg. Lényegében öt domináns faktort tudunk elkülöníteni, amelyek összességében 75%-ban tartalmazzák a városhálózat jellemzőit. A faktorelemzés tehát arra alkalmas, hogy a változók közötti *kapcsolatok erősségét és azok homogenitását* jellemezze. A faktorok az eloszlásban azonos jellemzőket mutató változókat fogják össze, így egy-egy faktorra, s annak súlyával (a tömörítés arányával) a városhálózatot legjobban meghatározó változó állományt mutathatjuk be. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy melyek az egymáshoz kapcsolódó, azonos eloszlási jegyek, s ez által a sokaságban megegyezően viselkedő változók,

mindez aztán elvezeti az elemzőt a hálózat alakítását befolyásoló tényezők és tényezőcsoportok felvázolásához.

Az első faktor tekinthető a *gazdasági és fogyasztási potenciálnak*, ahol két mutató a vállalkozási aktivitást (jogi személyiségű és egyéni vállalkozások), illetve öt változó pedig a fogyasztási piac jellemzőit fogták át (utazási irodák, kereskedelmi egységek, bankjegy automaták, távbeszélő ellátottság, személygépkocsik). A faktor összességében 22,4%-ban magyarázza meg a városok összetartozását. Vagyis a kilencvenes évek végére *a vállalkozói aktivitáshoz erősen kapcsolódnak a fogyasztást és a szolgáltatást jellemző tényezők*, így a bővülő gazdasági potenciál szükség-szerűen magával hozza a városokban a piaci elemek és bizonyos új szolgáltatói tényezők megtelepedését.

A második faktor tekinthető a *vonzás erősség* faktorának. Ez a változócsomag, amely döntően a centrumok új típusú intézményi ellátottságából (17 új felszereltség mutató) és a kommunikációs potenciálból (Internet szerverek, számítástechnikai üzletek, ügyvédek száma, felsőoktatási hallgatók száma), valamint az elérhetőségből (első és másodrendű közutak száma, napi vasúti kapcsolatok) áll, már 18,6%-ban magyarázza meg a városhálózat belső kohézióját. A város kedvező elérhetősége szükségszerűen együtt jár az új centrum funkciók nagyobb jelenlétével, ami egyben a kommunikációk szélesebb tereit is megnyitják, azaz jelentősen növelik a városok vonzását, szerepeinek nagyobb térségben (régiónban) való érvényesülését.

A harmadik faktort a *humánerőforrások* alkotják (szakmunkástanulók, középiskolások, vándorlási különbözet, kórházi ellátottság) 12,5%-ban, amely jelzi, hogy változatlanul fontos tényező a humánerőforrások jelenléte, azzal való ellátottság, illetve bizonyos intézményi elemeinek megléte.

A negyedik faktorban a jövedelmi pozíciót jelző tényezők sűrűsödtek, s meghatározó súlyt képviselnek a városhálózat jellemzésében (10,8%). Az iparüzési adó, a gazdasági egységek beruházása és az adózás előtti jövedelem nagysága, továbbá a vásárlóerő indexe, együttesen a centrum *fogyasztási potenciálját* képviselik. Azonos nagysággal (10,6%) szerepel a faktorok között ötödikként, a fővárostól való távolság és a munkanélküliek aránya. A mutatóknak az összetartozása természetes, így nevezhetjük a *periféria faktorának*.

A kilencvenes évek utolsó harmadában tehát a *városhálózat összetartozását*, s egyben fejlődését nem a hagyományos gazdasági tényezőkre, vagy éppen a tradicionális, intézményi centrum funkciókra vezethetjük vissza, mint az évtized elején. Ezeknek a változóknak egy-egy eleme természetesen még hat, de már a rendező elvekben kimutathatók a *változások*, az elmozdulások a szerkezetben felismerhetők.

A hálózat összetartozását tehát már nem az infrastrukturális ellátottsági mutatók, valamint a centrumok tradicionális intézményi ellátottsága formálja, hanem látványosan megjelennek az *üzleti és gazdasági szolgáltatást jellemző tényezők*, illetve a gazdasági potenciált képviselő elemek. Előtérbe kerül és szoros kapcsolatban áll az új szolgáltatásokkal *a centrumok elérhetősége és kommunikációs felszereltsége* is. Mindez jelzi, hogy magának a centrumnak külső kapcsolata, illetve közlekedési helyzete felértékelődik, ami szorosan kötődik az új információs technikák jelenlét-

éhez is. Felismerhető továbbá, hogy *a humánerőforrások és a jövedelmi potenciál szintén formálja a hálózatot*, befolyásuk már az előző tényezőkkel megegyező nagyságrendű. Szoros az összetartozás a lakossági fogyasztási potenciál és a gazdaság beruházási aktivitása között, s mindezek aztán hatnak a szolgáltatások piacára, azok egységeinek megjelenésére is.

A népesség számának változása, vagy a város növekedését jelző lakásállomány, azaz a hálózat mennyiségi elmozdulását jelző paraméterek, elemzésükben nem mutattak határozott kapcsolatot, a megújítást hordozó elemekkel, azoktól elkülönültek. Mindez jelzi, hogy a városi gazdaság által gerjesztett piac, s annak minél szélesebb kínálatát nyújtó intézményei válnak a kilencvenes évek utolsó harmadában a városhálózat formálásának tényezőjévé. Nem lehetett a lakásállomány növekedése jelentős hatással a hálózatra, mert még nem indultak meg a háztartások beruházásai, azok egyenletesen alacsony szinten voltak a városokban, így inkább a szintén mérsekelt népességi tényezőkhöz kapcsolódtak.

Az elmozdulás megtörtént tehát a városhálózatban, ennek véleményünk szerint még az első stádiumában vagyunk, a mennyiségi elmozdulás szakaszában. Azok a városok lettek tehát nyertesek a kilencvenes éveknek, ahol a gazdasági potenciálon (aminek tartalma további elemzéseket kíván meg⁶), vagy éppen a korábbi regionális funkciók bázisán ki tudtak épülni a modern üzleti és gazdasági szolgáltatások intézményei. Kedvező elérhetőséggel rendelkeznek, a humánerőforrásai számottevőek és annak széles, szinte teljes vertikumát fogják át, egyben a jövedelmi – s ezzel együtt a fogyasztási – potenciáljuk magas. Azonban jeleznünk kell, hogy azok a városok, ahol a lakosság jövedelmi helyzetében határozott az elmozdulás, illetve ennek következtében a fogyasztási aktivitás erőteljesebbé válik, ott a háztartások nagyberuházásai (lakásépítés, lakáspiac) is megkezdődnek, így a szerkezet további megoszlása, vagy pontosabban átrendeződése várható.

A városhálózat tagozódása a kilencvenes évtized utolsó harmadában

A városhálózat összetartozását képviselő tényezők meghatározása után vizsgáljuk meg, hogy a városokhoz rendelt faktor értékek *milyen csoportokat szerveztek össze*, azaz a hálózat egyes tagjai ebben a faktorok által meghatározott térben miként különülnek el. A csoportok elnevezésében törekedtünk a kilencvenes évek elején végzett vizsgálatban megadott fogalmakra és lehetőség szerint a tartalomra analógiákat adni, hogy az összevetés egyszerűbb, vagy inkább látványosabb legyen.

I. Aktív és stabil városok: az innovációk és a gazdasági megújítás központjai

A csoportra az jellemző, hogy mindegyik változó érték magas, többségében eléri, sőt meghaladja az országos átlagot. Érvényes ez az üzleti szolgáltatásokra, a gazdasági-szervezeti aktivitásra, de a humánerőforrások és a fogyasztási potenciál jellemzőire is. A megyeszékhelyek közül 16 található itt (kivételem Tatabánya és Szolnok), továbbá a két nagyváros (Sopron, Hódmezővásárhely), a tradicionális, mezoregionális funkciót (oktatás, szolgáltatás) ellátó (Baja, Szarvas, Keszthely, Gyöngyös),

valamint a határ menti (Mosonmagyaróvár) középváros, illetve az agglomerációs középváros (Gödöllő), és egy feltörekvő, gyors megújítást formáló kisváros (Rét-ság).

II. A speciális szerepkörrel rendelkező városok: üdülő- és iparvárosok

Az elemzések során elkülönül két város csoport. Az első az üdülővárosok, többségében a Balaton mellett, illetve a néhány termál- és gyógyturizmusból élő gazdag, jól felszerelt kisváros (Hévíz, Zalakaros). Ezeknek a városoknak az infrastrukturális ellátottsága, személyi és üzleti szolgáltatást nyújtó intézményei, de a jövedelmi, fogyasztási potenciáljuk is kiemelkedik a hálózattól.

A másik alcsoportba öt város (Martfű, Paks, Százhalombatta, Szentgotthárd, Tiszaujváros) tartozik. Az "egy gazdasági szervezet egy város" modelljei ezek, mérsékelt szolgáltatási szinttel, de igencsak magas szintű infrastruktúrával és fogyasztási-jövedelmi nívóval rendelkező centrumok.

III. Az átalakuló, helyzetüket javítani képes városok: gazdasági és társadalmi szerkezetükben stabilizálódó és városi-térségi szerepüket szélesítő centrumok

A vegyes csoport nagy különbségeket mutat, azonban már jelzi az elmozdulást, az új városi funkciók megtelepedését, s ezzel a hálózat határozott második, kistérségi, vagy éppen mezoregionális centrumainak kialakulását. A klaszterre jellemző, hogy a szolgáltatási potenciál néhány tényezőben megközelíti az országos átlagot, humán erőforrásokból jól ellátottak, a gazdaságuk teljesítőképessége átlagos, viszonylag közel vannak Budapesthez, a vándorlási különbszetük mérsékelt, az új centrum funkciók szervezetei megtelepedtek. Többségében ebben a csoportban található az 1990 előtti ipari központok (Ajka, Dorog, Dunaújváros, Oroszlány, Pápa, Szolnok, Tatabánya, Várpalota, Vác), ahol a szerkezeti váltás az évtized elején kisebb-nagyobb aktivitással elkezdődött, mostanára folytatódik, de több esetben a kimenet iránya még nem egyértelmű. Nagy számban vannak a klaszterben az 1971–1989 között alapított kis- és – ma már – kisközépvárosok (22 város), de néhány tradicionális középváros is ide sorolódott (Pápa, Komárom, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Gödöllő, Nagykörös, Vác, Hatvan).

Ebben a városkörben tehát számos középfokú szerepkör már korábban kiépült, ami aztán vonzza az új üzleti és gazdasági szolgáltatásokat, azok intézményeit, ám több esetben a gazdasági szerkezet csak lassan stabilizálódik, a jövedelmi és a fogyasztási potenciálok mérsékeltek, viszont a térségi helyzetük miatt, vagy éppen adottságaik következtében kedvező irányban mozdulhatnak el.

IV. A köztes, átmeneti helyzetű városok: periférikus helyzetben, illetve a Budapest agglomerációjában található centrumok, instabil szerkezettel

Nagy súllyal található a csoportban az 1989–1998 között alapított új kisvárosok (26 város). Gyenge gazdasági potenciál, a humán erőforrás állomány jóval a városi átlag alatt van, távol található a nagyvárosoktól, kivétel a budapesti agglomeráció

kisvárosai, közlekedési kapcsolataik kedvezőtlenek, viszont már megjelentek az üzleti szolgáltatások egyes elemei, így bizonyos kistérségi funkciók miatt fogyasztási központnak tekinthetők, de alacsony színvonalú az infrastrukturális ellátottságuk. Néhány tradicionális kisközpontos ide sorolódott (Jászberény, Kőszeg, Makó, Szentendre). A Budapest környéki agglomeráció városainak többsége ebbe a csoportba került, hiszen ezekben a városokban még alacsony szintűek a szolgáltatások, viszont látványosan rendeződik át a gazdaság, vagy gyors az infrastruktúra kiépülése, illetve megkezdődött a népesség betelepülése. A Duna–Tisza köze kisvárosai szintén instabil szerkezetűek, hiszen a nagy és középvárosokban koncentrálódik a fogyasztás, itt jelennek meg a szolgáltatások, így az újonnan alakult kisvárosok mérsékelt, visszafogott városi funkcióval rendelkeznek.

V. A leszakadók: a funkciókban hiányos városok

A csoport mutatja a legkedvezőtlenebb ellátottsági és felszereltségi állapotot a hazai városhálózatban. Az állomány összetételében a fiatal, az 1989–1998 között alapított városok további tagjai (18 egység) csoportosulnak, de találunk itt tradicionális középvárost (Nagykanizsa, Gyula), vagy kisközpontos (Túrkeve, Sátoraljaújhely, Hajdúszoboszló), sőt vannak problémával küzdő ipari, szolgáltatói centrumok (Komlói, Ózd, Záhony, Kazincbarcika, Sajószentpéter). Alacsony a szolgáltatói potenciál, az új funkciók fogadása mérsékelt, a humán erőforrások gyengék, magas a munkanélküliség, a jövedelemtermelő képesség jelentősen az országos átlag alatt található, a legtávolabb vannak a városok átlagában Budapeستől, az elérhetőségük a legrosszabb a csoportok között, térségi és a helyi fogyasztási potenciál szintén kedvezőtlen.

Azt lehet mondani, hogy a városok többsége a Tiszántúlon és Észak-Magyarországon található, de érdekes, hogy a nyugati határhoz közeli Csorna és Fertőd is idesorolódott, vagy Baranya megye tradicionális kisvárosai is itt jelennek meg. Összességében a Tiszántúli és Észak-Magyarország kisvárosai a leszakadók kategóriájában találhatóak. A hálózat ezen elemei tehát képesek befogadni, megtelepíteni az új szolgáltatásokat, azokat részben a közeli nagyvárosok látják el, vagy a nagyobb gazdasági potenciállal rendelkező tradicionális középvárosok. Az agrártértség új, vagy éppen tradicionális (hajdú városok, nagykun középvárosok) átállása a piacgazdaság intézményeire késik, a szerkezetük tradicionálisabb, hiszen a nagyközpontok ebben a periférikus térben erős szívást gyakorolnak az új szolgáltatásokra és fogyasztási elemekre.

Elmozdulás a városhálózatban

Van-e elmozdulás a városhálózatban? Erre a kérdésre pontos, s tudományosan megalapozott választ csak akkor tudunk adni, ha azonos paraméterekkel mérjük két időpontban a struktúráját. Ezt a korábban is jelzett okok miatt nem tudtuk megtenni, így egy *provizórikus* összehasonlítást végzünk a két időpontban kidolgozott elemzés között.

Az első megállapítás, hogy a hálózat jellemzői között a *modern üzleti és gazdasági szolgáltatást képviselő tényezőknek és intézményeknek határozottabb az összetartozása, egymásra épülése*. Ezek az új városi funkciók egymáshoz kapcsolódnak, lényegében a gazdasági potenciál által motivált fogyasztási teljesítmények következtében egyre nagyobb számban és bővülő minőségben jelennek meg a városokban. Az évtized végére már nőtt a tömegszerűségük, mind kínálatban, mind térbeli terjedésben, így domináns elemei lettek a hálózat jellemzésének.

A második megállapítás, hogy míg a kilencvenes évek elején a tradicionális centrum funkciók, azaz többségében a *közszolgáltatáshoz kötődő intézmények* (oktatás, egészségügy, kultúra, igazságügy, közigazgatás) jelenléte és a gazdasági tényezők voltak a városhálózatot alapvetően és a tagozódását befolyásoló jellemzők, addig a *kilencvenes évek végére már az üzleti és gazdasági szolgáltatások, mint piaci viszonyok kerültek előtérbe*. Visszaszorultak tehát a közszolgáltatásokra épülő hálózatot alakító tényezők, s helyükbe léptek a gazdasághoz, vagy a városokhoz, mint piaci és fogyasztási, egyben népességkoncentráció és vonzási funkcióikhoz kötődő tevékenységek.

A harmadik sajátosság, hogy a piaci-fogyasztási tényezők mellett, azokkal igen csak szoros kapcsolatban *felértékelődött a városok elérhetősége, megközelíthetősége*. Ez szinte logikus következménye az előzőknek, hiszen minél jobb a város elérhetősége, annál határozottabb a vonzása a térségére, s ezzel együtt széles bázisát fogadja be a szolgáltatásoknak, egyre gazdagabbá válik a fogyasztási piacának kínálata.

A hálózat tagozódásának változása (*1. táblázat*) látványos, hiszen az 1990-ben megfigyelt 164 város 59%-a (97 egység) mutatott valamiféle *elmozdulást*. Növekedett a *stabil és aktív városok száma*, amelyek lényegében a megyeszékhelyek, nagyvárosok, illetve néhány tradícióval rendelkező középváros. Ezek a centrumok a hálózat biztos pontjai, regionális szerepköröket alakítottak ki, s a vizsgálatunk szerint a városi népesség 35,2%-át fogják át.

Átrendeződött a *speciális funkciókkal* rendelkező városok csoportja. Már nem a vegyes funkciók, hanem a koncentrált egyedi, kiemelkedő lokális sajátosságok következtében különülnek el városok, amelyek ugyan több tényező miatt kedvező pozíciót alkotnak. A tartós fejlődésük viszont kitétt a konjunkturális hatásoknak, vagy éppen a szezonálisnak, így fejlesztési stratégiáikban a térségi fogyasztási és szolgáltatási szerepkörök bővítése kívánatos. *Az átalakuló, helyzetüket javítani képes városok* csoportjában nagy átrendeződés zajlott az elmúlt években. A kilencvenes évek közepén már sejtettük, hogy a hálózat ezen elemei még bizonytalan helyzetben vannak, lesznek. Nos, több nagyvárosnak sikerült elhagyni ezt az instabil kategóriát (Hódmezővásárhely, Eger, Szekszárd), hasonlóan több tradicionális középváros rendezte, stabilizálta helyzetét (Baja, Keszthely, Mosonmagyaróvár).

I. TÁBLÁZAT

A városi hálózat tagozódása népességszám alapján a két vizsgálatban (1990 és 1997)
(The Structure of the Hungarian Urban System by Population in the Two Analysis)

Lakosság száma	Aktív és stabil centrumok		Speciális szerepkörrel rendelkező városok		Adaptációs/Átalakuló városok		Szegényes és egyoldali/A köztes városok		Innováció hiányos/A leszakadó városok		Összesen	
	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998
100 000 felett	7	8	-	-	-	-	1	-	-	-	8	8
50 000-99 999	6	7	1	1	2	3	2	2	-	1	11	11
20 000-49 999	1	8	4	1	15	13	3	7	16	11	39	40
10 000-19 999	-	1	2	4	7	23	3	17	48	22	60	67
10 000 alatt	1	1	1	10	8	19	-	37	37	24	46	91
Városok összesen	14	25	8	15	32	58	9	61	101	58	164	217
Népesség száma (fő)	814 633	1 164 677	134 275	118 257	598 379	855 956	421 127	488 051	1 059 628	681 165	3 028 042	3 308 106
Megosztás (%)	26,9	35,2	4,4	3,57	19,8	25,9	13,9	14,7	35	20,6	100	100
Átlagos népesség szám (fő)	58 188	46 587	16 784	7889	18 699	14 758	46 792	8 001	10 491	11 744	18 463	15 244
Népesség változás (%-ban)	143		88		143		116		65		109	

Forrás: Rechnitzer J. 1993. és saját számítás 1997-re.

A tömegesen „benyomultak” az átalakuló, a helyzetüket javítani képes, de egyben a városhálózat harmadik⁷ stabilizációs szintjét képviselő kategóriában, az 1971–1988 között alapított kis- és kisközépvárosok. A kilencvenes évek elején ezeknek a városoknak a többségét innováció hiányos, erősen leszakadó centrumnak tekintettük, de az évtized utolsó harmadára már helyzetbe hozták magukat. Határozottabb az elmozdulás a Békéscsaba–Salgótarján vonaltól nyugatra lévő térségek városai-ban, míg ettől a vonaltól keletre csak egy-két város, többségében az említett szabolcsi centrumok zárkóztak fel.

A hetvenes–nyolcvanas években alapított kis- és közepvárosok tehát nagyobb számban voltak képesek helyzetüket javítani, fogadni az új szolgáltatási intézményeket, s egyben alakítani térségi pozícióikat. Vélhetően a kilencvenes évek elejére kialakult ezeknek a városoknak az intézményrendszere, vonzáskörzete, s ez is hozzájárult a további új funkciók megjelenéséhez, megtelepedéséhez.

Szétesett az első vizsgálat negyedik, a szegényes és egyoldalú innovációt megjelenítő volt szocialista és iparvárosok csoportja. Egy részük az új iparváros klaszterbe ment át (Paks, Százhalombatta, Tiszaújváros), másik részük rendezte sorait, talán a megyeszékhely jellege miatt (Szekszárd, Miskolc), s csak egyedül Szolnok lépett kisebbet, hiszen az átalakuló, városok csoportjába sorolódott.

Az innováció hiányos városok klasztere *szétbomlott a kilencvenes évtizedben*. Ebből egy jelentős város tömeg (1971–1988 között alapítottak) került az átalakuló, stabilizálódó városok csoportjába. Létrejött, tehát az a városkör, amely leküzdötte a rendszerváltozás megrázkódtatásait, a városi funkcióiban egyre nagyobb szerepet kapnak a piaci tényezők, s a megújítás elemei. Változatlanul találunk mozdulatlan városokat, többségében a Tiszántúlon és Észak-Magyarországon, így a békési, a hajdú, a nagykun, valamint az abauj, s a zempléni kisvárosokban nem érzékelhető, hogy nagyobb teret kapott volna a modernizáció. Megjelentek ugyan az új intézmények, a piacgazdaság elemei, az új szolgáltatások egységei, de azoknak a súlya a városállomány egészéhez képest még mindig alacsony, visszafogott. Érdekes, hogy a Dunántúlon csupán négy mozdulatlan kisvárost találunk ebben az összefüggésben (Csorna, Szigetvár, Mohács, Tolna).

A *kilencvenes évek csinált kisvárosait* (53 egység) nem lehet egyszerűen besorolni a leszakadók kategóriájába, sőt ezek a centrumok kimondottan megosztottak, más és más jellemzőket fognak át. Az új üdülővárosok mellett egy iparváros, sőt négy egység az átalakuló kategóriába került (Csepreg, Aszód, Pécsvárad, Máriapócs). Köztes átmeneti helyzetben van 26 város, többségében a Dunántúlon, a fővárosi agglomerációban, a Duna–Tisza közében, s a leszakadók változatlanul a Tiszántúlon. A kilencvenes években városi rangot kapott települések többsége tehát számottevően nem járult hozzá az egész hálózat modernizációjának emeléséhez, sőt annak színvonalát lényegében rontotta. Ez a nem kellően átgondolt várossá nyilvánítás csak fokozta a hálózaton belüli feszültségeket. A várossá válás kritériumai az intézményi infrastruktúrához, a mennyiségi jellemzőkhöz kötődnek, nem pedig a modernizációs elemek jelenlétéhez, azok térbeli hatásainak ösztönzéséhez (*Csapó–Kocsis* 1997; *Kara* 1998).

Az elemzések során a *közlekedési kapcsolatoknak* jelentős szerepe volt a hálózat egyes elemei modernizációjában. Nos, ha összevetjük az autópálya hálózat elérhetőségét különböző idősávokban és a városok tagozódását, egy sajátos szerkezetet látunk. Nem egyértelmű és közvetlen a kapcsolat, a két összefüggés között. Több-ségben vannak az átalakuló és a köztes városok a legkedvezőbb, a 30 percen belüli elérhetőségi sávban. Vélhető, hogy a jövőben ez lesz az városkör, ahol a szerkezeti változások felgyorsulnak, nagyobb intenzitással jelennek meg a piaci szolgáltatások és azok intézményei, s vonzóbbak lesznek nemcsak a gazdasági egységek, de a népesség számára is.

Összefoglalás, a jövő trendjei

A hazai városhálózatban a kilencvenes években erőteljes átrendeződés regisztrálható. Látványosan terjedtek a piacgazdaság intézményei, amelyek a kilencvenes évek végére meghatározó tényezői lettek a hálózat egésze alakításának. Ezekre a tényezőkre nagyobb népességgel, számottevő vonzáskörzettel, kiforrott, több szintű intézményrendszerrel és jövedelemtermelő képességgel rendelkező nagyvárosok gyorsabban reagáltak, így helyzetüket stabilizálni tudták, de egyben térségi szervező szerepköreiket is szélesítették.

Elkülönülnek a hálózatban egy-egy funkcióra, vagy egy-egy domináns gazdasági (ipari) tevékenységre épülő városok. A tradicionális középvárosok és a hetvenes–nyolcvanas években alapított kis- és kisközépvárosok fokozatosan leküzdötték a rendszerváltozás negatív gazdasági hatásait. Így befogadták a piacgazdaság intézményeit, teret kaptak a szolgáltató szektor modernizációt közvetítő intézményei is.

A köztes, erősen változó, még nem kellően stabil szerkezettel és intézményrendszerrel bíró városállományban – ahol a csinált városok szép számban jelen vannak – még csak esetleges a megújítást hordozó intézményrendszer kiépülése, a gazdasági szerkezet bizonytalan, a jövedelmi pozíciók mérsékeltek, így a jövőbeli elmozdulásuk bizonytalan. Felrajzolható, ismételten nagyobb számban a kilencvenes években alapított, illetve a Tiszántúl elmúlt 20–30 évben létesített centrumaiból a leszakadók csoportja. Történtek elmozdulások a piaci intézmények és szolgáltatások, s a gazdasági bázis fejlesztésében, azonban ennek üteme elmaradt a hálózat egészének átrendeződésétől, így a lemaradásuk látványos, kitapintható. Ennek a városkörnek a többsége agrártérségben, vagy ipari válságtérségben található, így nem képesek sem energiát felszívni, sem pedig kibocsátani a térségüknek.

A városhálózat tehát a kilencvenes években nem volt mozdulatlan, a rendszer egésze és annak egyes tagjainak többsége megkísérelt alkalmazkodni a piacgazdasághoz, részben az intézmények befogadásával, részben pedig az új térségi szerepkörök szélesítésével. A hálózat többsége leküzdötte a kilencvenes évek elejére jellemző dermedtséget. A kis- és középvárosok egyre nagyobb csoportjai az ország szinte mindegyik régiójában vagy visszarendezték funkcióikat, vagy éppen felkészültek az új szerepek fogadására. Elkezdődött a hálózat felhígulása a kilencvenes években, ami növelte bizonyos régiókban a várossűrűséget, s ezzel a versenyt az új

szerepkörökért, míg másutt viszont a régiók elmaradottsága következtében az új városok valójában nem tudtak a közvetítői lenni a modernizáció intézményrendszeinek. A hálózat egyértelmű nyertesei a sikeres városok – ugyan eltérő ütemben és időben – a nagyvárosok lettek, ahol kialakult és stabilizálódott a piacgazdaság új intézményrendszere, s ezzel térségi hatásuk új, alapvetően a fogyasztásra építő dimenziót kapott.

A városhálózat jövőbeli alakulásának a kilencvenes évek alapján előrevetíthető trendje a nagyvárosok további erősödése, azok funkcióinak szélesedése, ezáltal egymás közötti versenyének kiegyensúlyozódása. A tradicionális középvárosok és a nyolcvanas évek közepéig alapított kisvárosok helyzetének stabilizálódása várható, és kistérségi, jobb esetben mezoregionális szerepkörök bővülése. A speciális helyzetű városok körének bővülésével kell számolni, így az üdülő, agglomerációs (regionális központok mellett is) és új – már érzékelhető – jelenségként a határ menti városoknál. S végül a kisvárosok élénkítése azokban a régiókban lehet számottevő, ahol a tartós gazdasági növekedés feltételei biztosítottak, s ezáltal be tudnak kapcsolódni a nagyvárosok gazdasága által egyre határozottabban formált regionális hálózatokba. Ahol a nagyváros nem képes a hálózat formálását erősíteni, még saját szerkezetének átrendezésével és stabilizálásával lesz elfoglalva, azokban a régiókban a kisvárosok tovább stagnálnak, az intézményeik és szolgáltatásaik csendes leépülése mellett. Vélhetően a további városalapításra, mint egy közigazgatási és politikai gesztusra szükség lesz a jövőben is. Vannak még városhiányos terek az országban, azonban ezek az újabb egységek csak kistérségeik vonatkozásban fognak hatni, vagy éppen hatnak jelenleg is, döntően nem befolyásolják a hálózat egészének fejlődését. A verseny és az európai hálózatba való minél teljesebb betagozódás a nagyvárosokra lesz jellemző, ezek az egységek lesznek a hálózat formálói, s egyben a regionális szintű struktúrák alakítói a jövőben.

Jegyzetek

- ¹ Ennél a mutatónál sajnos éppen a népszámlálási adatok hiánya miatt csak az 1980. évi értékkel dolgozhattunk.
- ² Az intézményi ellátottságot 12 tényező demonstrálta: a helyi autóbusz közlekedés viszonylatának a száma, a gázfogyasztók száma, a zöldterület nagysága, a kórházi ágyak, a középiskolai osztálytermek, a művelődési intézmények, a kereskedelmi és vendéglátóhelyek száma, a kereskedelmi szálláshelyeken a szobák száma, az elvezetett szennyvíz mennyisége, az egészségügyi általános körzetek száma, a városban lévő felsőfokú tanintézetek száma és a pénzügyintézetek száma. Ezen mutatók értékeit pontozásos rendszerrel sűrítettük egy változóba. A számításokat néhai Sas Béla végezte.
- ³ A volt, ún. szocialista városok közül csak Várpalota jelent meg ebben a csoportban. Vélhető, hogy a városban erőteljesebb megújítási, átalakítási folyamatok indultak meg, felzárkózása már érzékelhető, kimutatható.
- ⁴ A fővárosnak az innovációk terjedésére gyakorolt hatása meghatározó, azonban nem lehet, éppen eltérő jellege és ebből adódóan dimenziói miatt a városhálózat többi elemével együtt vizsgálni.
- ⁵ A következő intézményeket vettük figyelembe a centrum funkcióknál: városi bíróság (5), városi ügyészség (5), munkügyi központ kirendeltsége (3), adóhivatal kirendeltsége (3), vállalkozásfejlesztési iroda (3), helyi televízió stúdió (3), kábeltelvízió hálózat (2), helyi rádió (3), helyben kiadott folyóirat (5), hírlap és könyvkiadó (5), könyvkiadók, könyvterjesztők (3), ipari park (5), múzeumok és kiállítóhelyek száma (10 felett 5 pont, 5–9 egység 4 pont, 1–4 egység 3 pont), állandó színházi társulat

(5), országos mozgalmakban való részvétel („Virágos Magyarország”, „Egészséges Város”) (2), Internetes honlap (1).

⁶ A csoportelemzések mutatnak majd rá arra, hogy a legtöbb sikeres város olyan nagyváros, ahol lényeges gazdasági potenciál nem áll rendelkezésre, hiszen döntően közszolgáltató intézményeket tömörítenek, amelyek a jövedelmek újraelosztásából és nem pedig a jövedelemtermelésből élnek. Vélhetően a nagyközpontokban jelentős illegális jövedelmek is termelődnek, melyek szintén erőteljesen hatnak a szolgáltatói bázis szélesítésére, illetve a fogyasztási potenciál növelésére.

⁷ Az első szint a főváros, a második a regionális központok, a harmadik a mezoközpontok, a negyedik a kistérségi centrumok.

Irodalom

- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Csapó T.–Kocsis Zs. (1997) A városossá nyilvánítás elvi kérdései és a potenciális városok az Észak-Dunántúlon. – *Tér és Társadalom*. 1. 183–197. o.
- Kara P. (1998) Várossá válások az önkormányzati rendszerben. – *Gazdaság és Gazdálkodás*. Április. 265–267. o.

Melléklet

A vizsgálathoz alkalmazott változók (Indicators Applied for the Analysis)

<i>Kód</i>	<i>A változó megnevezése</i>	<i>Évszám</i>	<i>Forrás</i>
CAKT0	A település vándorlási különbözete 1997-ben (ezrelék)	1997	KSH
CAKT1	A település népességszámának változása 1990 és 1997 között (1990=100)	1990–1997	KSH
CAKT2	A település természetes szaporulata 1997-ben (ezrelék)	1997	KSH
CAKT3	A település lakásállományának változása 1990 és 1997 között (1990=100)	1990–1997	KSH
CAKT4	A csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya 1997-ben (%)	1997	KSH
CAKT5	Az 1000 lakosra jutó kórházi ágyak száma 1997-ben (db)	1997	KSH
CAKT6	A település távolsága a fővárostól vasúton (km)	1997	MÁV menetrend
CAKT7	A településen áthaladó elsőrendű és másodrendű főutak száma (db)	1997	Magyarország autótatlása
CAKT8	A település napi vasúti kapcsolatainak száma 1998-ban (db)	1998	MÁV menetrend
CAKT9	A település centrum jellegére vonatkozó mutató 17 változó alapján számítva, 1997-ben	1997	Saját számítás
G2	Az 1000 lakosra jutó működő jogi személyiségű vállalkozások száma 1997-ben (db)	1997	KSH
G3	Az 1000 lakosra jutó regisztrált egyéni vállalkozások száma 1997-ben (db)	1997	KSH
G4	A bejegyzett gazdasági szervezetek számának változása 1992 és 1997 között (1992=100)	1992–1997	KSH

G6	Az 1 lakosra jutó adózás előtti jövedelem 1996-ban (ezer Ft)	1996	KSH
G7	A 10000 lakosra jutó bankfiókok száma a településen 1997-ben (darab)	1997	Pénzügyi és Tőzsdei Almanach
G8	A megvalósult beruházások 1 lakosra jutó értéke 1996-ban (ezer Ft)	1996	KSH
G9	A munkanélküliek aránya a teljes népességhez viszonyítva 1997-ben (%)	1997	KSH
G10	A településen élő munkanélküliek számának változása 1993 és 1997 között (1993=100)	1993–1997	KSH
G11	Az 1 lakosra eső iparüzési adó nagysága 1997-ban (ezer Ft)	1997	KSH
G12	A településre jellemző vásárlóerő index 1998-ban (országos átlag=100)	1998	Gfk Hungary
SZERO1	A nappali tagozatos középiskolai tanulók száma 1000 lakosra vetítve 1997-ben (fő)	1997	KSH
SZERO2	A szakmunkástanulók száma 1000 lakosra vetítve 1997-ben (fő)	1997	KSH
SZERO3	A felsőfokú oktatási intézményekben tanulók száma 1000 lakosra vetítve 1997-ben (fő)	1997	KSH
SZT1	Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma 1997-ben (db)	1997	KSH
SZT2	Az 1000 lakosra jutó távbeszélő fővonalak száma 1997-ben (db)	1997	KSH
SZT3	A 10000 lakosra jutó autó márkakereskedések száma 1998-ban (db)	1998	Saját gyűjtés
SZT4	Az 1000 lakosra jutó utazási irodák száma 1998-ban (db)	1998	Idegenforgalmi Almanach
SZT5	Az 1000 lakosra jutó pénzintézetek száma 1998-ban (db)	1998	Tőzsdei Almanach
SZT6	Az 1000 lakosra jutó biztosítótársaságok száma 1998-ban (db)	1998	Tőzsdei Almanach
SZT7	Az 1000 lakosra jutó ügyvédek száma 1998-ban (fő)	1998	Jogásznapló 1998. Magyar Jogász Egylet Bp.
SZT8	Az 1000 lakosra jutó számítástechnikai üzletek száma 1998-ban (db)	1998	Yellow Pages, Matáv telefonkönyv
SZT9	Az 1000 lakosra jutó kereskedelmi egységek száma 1997-ben (db)	1997	KSH
SZT10	A 10000 lakosra jutó bankjegykiadó automaták száma 1997-ben (db)	1997	Saját gyűjtés
SZT11	A 10 000 lakosra jutó Internet szerverek száma 1997-ben (db)	1997	Internet

